

11/2015

Lubię to!

W nowych książkach o starym teatrze

autor: Patryk Kencki

foto: Marta Ankiersztejn

Niepokojący jest fakt, że w strukturach polskich instytucji naukowych nie istnieje choćby najmniejsza jednostka, której głównym celem byłyby badania nad teatrem staropolskim.

Jakkolwiek zainteresowanie staropolszczyzną nie jest nazbyt szerokie, to jednak ta część historii teatru z pewnością nie przypomina leżącego odłogiem pola. W ciągu kilkunastu ostatnich lat badacze opublikowali ważne rozprawy, przygotowali pożyteczne edycje, ogłosili rozliczne opracowania. Swoją obecność, obok uznanych uczonych, podkreślili historycy należący do kolejnych pokoleń. Rozwój stanu badań nad teatrem staropolskim może budzić o ile nie zadowolenie, to przynajmniej nadzieję. Ażeby dokładniej go zdiagnozować, przyjrzyjmy się publikacjom książkowym ogłoszonym od 2001 roku. Przeglądu nie ograniczamy tu do scen staropolskich, ale rozszerzymy go również na czasy stanisławowskie.

Za najważniejszą z opublikowanych w tym okresie książek uważam monografię epoki saskiej. We *Wzgardzonym wielogłosie* Barbara Judkowiak nie tylko po mistrzowsku nakreśliła obraz i specyfikę scen polskich w pierwszej połowie XVIII wieku, ale też ukazała ich dawniejsze tradycje, częstokroć swoistą genealogię. Z jednej więc strony zdołała przywrócić właściwą pozycję scenom późnobarokowym (częstokroć deprecjonowanym w wyniku zestawiania ich z dorobkiem oświecenia). Z drugiej zaś ukazała długowieczność niektórych zjawisk (na przykład misterium), ich ewolucję, wreszcie znaczenie dla dawnej kultury. W kolejnej książce uczona powróciła do badanej już wcześniej Franciszki Urszuli Radziwiłłowej, przyglądając się między innymi jej twórczości dramatycznej, a także wzbogacając tom o edycje niektórych utworów księżnej na Nieświeżu (w tym i sztuk).

Radziwiłłowa okazała się również budzić zainteresowanie badaczy białoruskich. W 2002 Żanna Niekraszewicz-Karotkaja opublikowała w Mińsku książkę o jej twórczości dramatycznej, a rok później ukazała się tam antologia jej utworów. Zaznaczyć wypada, że w tomie opublikowano znacznie więcej tekstów dramatycznych, aniżeli dostępnych jest polskiemu czytelnikowi. Wydaje się charakterystyczne, że dzieła Radziwiłłowej traktowane są przez badaczy białoruskich jako część ich kulturowego dziedzictwa. Stanowisko to w pewnym stopniu wydaje się uzasadnione – Nieśwież leży obecnie na terenie ich ojczyzny.

O sprawach teatralnych w czasach saskich traktują również rozprawy z zakresu muzykologii. Alina Żórawska-Witkowska opublikowała imponujący tom o muzyce na polskim dworze Augusta III, stanowiący właściwie część serii dokonanych przez nią opracowań poświęconych muzyce dworskiej w osiemnastowiecznej Polsce. Irena Bieńkowska z kolei przygotowała monografię o muzyce, ale przy okazji i o teatrze, na dworze Hieronima Floriana Radziwiłła (notabene szwagra Franciszki Urszuli).

W NAJNOWSZYM NUMERZE:

**TU JESTEŚMY
ROK
POLSKIEGO
TEATRU
2015**

ZOBACZ WIĘCEJ!

„Teatr. Krytycy” tom 2

**Jolanta
Kowalska
Spacer po
barykadach**

szlakiem najciekawszych
przedstawień ostatnich lat

Bądź pierwszą osobą wśród znajomych, która to polubi

Monografię poświęconą teatrowi, którego widzem bądź patronką była żona Jana III Sobieskiego, wydała Karolina Targosz. *Francuski teatr królowej Marysieńki*⁹ to publikacja podsumowująca wieloletnie badania nad polsko-francuskimi związkami kulturowymi, ogłaszanych przez uczoną w periodykach polskich i zagranicznych¹⁰. Interesujące są zarówno obraz ówczesnych widowisk w Polsce, jak i informacje o teatralnych doświadczeniach królowej w jej ojczyźnie. Książka ta, posiadająca prawdziwe walory bibliofilskie, warta jest wspomnienia również z powodu wspaniałego materiału ikonograficznego. Jako mankament można z kolei uznać brak przypisów. Ażeby odnaleźć źródła cytatów, trzeba sięgać do wcześniejszych tekstów Karoliny Targosz.

Osobiście cieszę się z rozwoju badań nad teatrem i dramatem polskiego odrodzenia. W roku 2003 ukazała się interesująca książka Marty M. Kacprzak poświęcona pierwszej oryginalnej sztuce polskiej¹¹. Autorka ukazała ważne konteksty związane z tym dramatem, poddała go analizie pod kątem antropologicznym i teologicznym. Studium poświęcone postaci starotestamentowego Józefa w utworach Reja i Szymona Szymonowica przygotowała Elżbieta Dziubińska¹². O łacińskich tragediach tego ostatniego (*Castus Ioseph, Penthesilea*) pisała w swej niezwykle ważnej rozprawie Ewa Jolanta Głębińska¹³. Interesujące zagadnienie, czyli renesansowy teatr niemiecki w Prusach Królewskich, opracowała Monika Kuleczka¹⁴. Obok tych książek wypada mi przywołać i własną, poświęconą inspiracjom starotestamentowym w dramacie polskiego renesansu, ale jednocześnie ukazującą panoramę ówczesnego teatru w Rzeczypospolitej¹⁵.

©2012 „Teatr.” Wszystkie prawa zastrzeżone. Produkcja: Rajn I

Przedmiotem zainteresowań badaczy była również staropolska komedia. Książka Brigitte Schultze to rozważania nad motywem „z chłopca król”¹⁶. Niemiecka uczona nie ograniczyła się do noszącej ten tytuł siedemnastowiecznej komedii Piotra Baryki, ale przeanalizowała późniejsze wykorzystania motywu. Dowiodła też, że jest on istotnym kluczem do zrozumienia naszej kultury. O szesnasto- i siedemnastowiecznych komediach pisał Piotr Pirecki. Jedną z jego książek poświęconą została Piotrowi Cieklińskiemu i dokonanej przez niego adaptacji z Plautowskiej komedii *Trinummus*¹⁷. Druga to próba monografii komedii plebejskiej¹⁸. Tom ów okazał się jednak niezbyt udany, a jego publikacji towarzyszyła gwałtowna dyskusja na łamach „Pamiętnika Literackiego”¹⁹.

Ważne publikacje dotyczą scen szkolnych. Książki o rodzimym teatrze jezuickim i jego europejskich kontekstach wydali Irena Kadulska²⁰ i Jan Okoń²¹. Z kolei rozprawę o intermediach na polskich scenach szkolnych – Małgorzata Mieszek. Jezuickie sceny terenu Wielkiego Księstwa Litewskiego prezentuje tom przygotowany przez Eugeniję Ulcinaitė²³.

Dawny teatr polski przywoływany jest również w książkach, które omawiają znacznie szersze obszary. Interesujące partie o scenach staropolskich zawarł w swej historycznoteatralnej syntezie Dariusz Kosiński²⁴. Znajdziemy w niej opisy dawnych widowisk ukazanych poprzez pryzmat świąt, teatru narodowego (pisanego od małej litery, a więc mającego szersze znaczenie), wreszcie i w kontekście ceremonii stanowiących „teatr władzy”. Warto wspomnieć, że cały tom jest wspaniale ilustrowany. Cieszyć musi i to, że został wydany również w wersji niemieckojęzycznej²⁵. Rozprawę o teatrze poznańskim na przełomie XVIII i XIX wieku ogłosił Krzysztof Kurek²⁶. Z kolei Zbigniew Jędrzychowski przygotował imponującą monografię życia teatralnego w Grodnie, poświęcając obszerne ustępy czasom stanisławowskim²⁷.

Rozwój badań nad polskim oświeceniem wydaje się zaiste imponujący. W 2001 roku Marek Dębowski ogłosił niezwykle ważną rozprawę o francuskich kontekstach polskiego teatru w tej epoce, mogącą służyć jako podstawowe narzędzie do badania scen stanisławowskich²⁸. Ten sam autor w zeszłym roku wydał u Gallimarda tom *Jean Potocki et le théâtre polonais*²⁹. Z kolei w belgijskim Leuven edytowano dzieła Potockiego. Tom trzeci zawiera dzieła dramatyczne³⁰. Antologię utworów Józefa Wybickiego przygotował zespół pod kierunkiem Ireny Kadulskiej³¹, a dramaty z czasów konfederacji barskiej – pod kierunkiem Janusza Maciejewskiego³². W tym miejscu warto przywołać i rozprawy poświęcone dramatopisarzom działającym w czasach stanisławowskich. Justyna Łukaszewicz ogłosiła niezwykle wartościową książkę o twórczości Franciszka Zabłockiego³³, Dorota Stanisławczyk – o komediach Adama Kazimierza Czartoryskiego³⁴.

Przypadająca w 2007 roku 250. rocznica urodzin Wojciecha Bogusławskiego stała się okazją do przypomnienia Ojca Sceny Narodowej – również za pośrednictwem rozmaitych wydawnictw³⁵. Nie można wątpić, że obchodzony w tym roku jubileusz Sceny Narodowej zaowocuje kolejnymi publikacjami poświęconymi teatrowi stanisławowskiemu. Podwójny monograficzny zeszyt „Pamiętnika Teatralnego” jest właśnie w opracowaniu, a znajdzie się w nim między innymi rozprawa Dobrochny Ratajczakowej o ówczesnej komedii, edycja Natrętów Józefa Bielawskiego, a także materiały z konferencji naukowej przygotowywanej przy współpracy Akademii Teatralnej im. Aleksandra Zelwerowicza w Warszawie z Instytutem Sztuki i Instytutem Badań Literackich PAN. Teatr Narodowy przygotował już serię książek poświęconych swoim dziejom, w ramach której znalazła się również reedycja *Bogusławskiego* Zbigniewa Raszewskiego³⁶ (z uzupełniającym tekstem o Scenie Narodowej w latach 1765–1778). Trwają również prace nad wydaniem wieloautorskiej serii poświęconej polskiemu teatrowi publicznemu (red. Joanna

Krakowska). W ramach serii ma się ukazać tom o teatrze stanisławowskim przygotowany przez Piotra Morawskiego (na bazie wykładów wygłoszonych w Instytucie Teatralnym im. Zbigniewa Raszelewskiego).

Nadzieję na poszerzenie badawczych perspektyw wiązałbym właśnie z pracami zespołowymi. W dniach 22–24 kwietnia 2013 dzięki współpracy kilku ośrodków zorganizowano konferencję, której celem było uczczenie pamięci profesora Juliana Lewańskiego w dziesiątą rocznicę śmierci. Sesja zatytułowana „Teatr staropolski a kultura współczesna” zaowocowała rozmaitymi publikacjami, z których dwie należy w tym miejscu przypomnieć. Zespół artykułów ukazał się w monograficznym zeszycie „Pamiętnika Teatralnego”³⁷. Podjęto tam zagadnienia związane z metodyką badań nad dawnym teatrem, poruszono problematykę powiązaną z aktorstwem, reżyserią, a nawet animowanymi rzeźbami używanymi w dawnych dramatyzacjach. Z kolei w roku 2015 wyszła książka *Staropolskie zwierciadło*³⁸ zawierająca przekształcone wersje niemal wszystkich referatów wygłoszonych na wspomnianej sesji. W publikacji znalazły się więc i teksty poświęcone zarówno staropolskim tradycjom widowiskowym, jak i ich współczesnym kontynuacjom. Uzupełnienie stanowi rozmowa z reżyserami sięgającymi częstokroć po dawny repertuar (Wolfgang Niklaus, Piotr Cieplak, Michał Zadara).

Owocem współpracy naukowców z sześciu ośrodków jest „Pamiętnik Teatralny” poświęcony polskiej recepcji Moliера i Marivaux³⁹. Obok rozpraw poświęconych recepcji dawnych dramatopisarzy w tomie znalazły się edycje staropolskich przekładów. *Kosztowne duraczki* to parafraza dokonana przez Jana Ludwika Platera z Molierowskich *Les Précieuses ridicules*. *Anonimowe Igrzysko miłości* to z kolei anonimowa adaptacja z *Le Jeu de l'amour et de l'hasard* Pierre'a de Marivaux.

Powyższy przegląd dowodzi, że na zainteresowanie dawnym polskim teatrem nie powinniśmy narzekać. W ciągu kilkunastu ostatnich lat ukazały się liczne książki. Wśród nich można wskazać kilka naprawdę istotnych i zmieniających nasze wyobrażenia (na przykład wspomniany *Wzgardzony wielogłos* Barbary Judkowiak). A jednak bliższe spojrzenie na te wszystkie publikacje może odsłonić kilka powodów do niepokoju. Wiedza o naszym dawnym teatrze jest mało obecna poza granicami Polski. Książka Marka Dębowskiego, w której przy okazji Jana Potockiego pokazano również krajobraz ówczesnej polskiej literatury i teatru, to przykład niestety odosobniony. Skoro zaś polscy badacze rzadko publikują swoje prace w obcych językach, to nie może nas dziwić, że rzadko się zdarza, aby zagraniczni uczeni podejmowali tematy związane z naszą tradycją teatralną. Tymczasem takie pełne dystansu, a przenikliwe spojrzenie przynosi niezwykle skutki, czego dowodzi przywołana powyżej książka Brigitte Schultze. Inny powód do niepokoju to brak instytucjonalnego wsparcia dla badań nad teatrem staropolskim. Większość przywołanych publikacji to dzieła poszczególnych uczonych. W dodatku część z tych badaczy lokuje się raczej w pobliżu historii literatury, a nie historii teatru. Ważne prace okazują się również dziełem muzykologów. O ile taki stan mógł być oczywisty przed kilkadziesiąt laty, gdy teatrologia dopiero zaczynała się wyodrębniać i usamodzielniać od innych nauk, o tyle dziś może on niepokoić. Oczywiście nie uważam, aby przedstawiciele innych dyscyplin niewłaściwie pisali o teatrze. Martwi mnie tylko to, że w wyniku tej sytuacji nasze spojrzenie na widowiska ciągle będzie miało charakter pośredni. Tymczasem rozwijanie się historii teatru staropolskiego pozwoliłoby na oglądanie tych zjawisk z najlepszej dla nich perspektywy. Można by się także spodziewać, że niezwykle korzystne byłoby kontynuowanie działań zespołowych. Zderzenie różnych zainteresowań, konfrontacja odmiennych wrażliwości badaczy, wzajemne uzupełnianie spostrzeżeń, wreszcie konfrontacja strategii metodologicznych – wszystko to są oczywiste owoce pracy zespołowej.

Niepokojący jest fakt, że w strukturach polskich instytucji naukowych nie istnieje choćby najmniejsza jednostka, której głównym celem byłyby badania nad teatrem staropolskim. Z konieczności studia nad nim prowadzi się w katedrach staropolskiej literatury czy – rzadziej – w jednostkach teatrologicznych. Skoro niemożliwe okazuje się wyodrębnienie takiej placówki w którymś z naszych ośrodków (obok niesatysfakcjonującego stanu finansowania polskiej nauki pozostaje jeszcze problem rozproszenia badaczy), być może wyjściem byłoby powołanie przynajmniej zespołu czy ośrodka wspieranego przez macierzystą instytucję, a jednocześnie zrzeszającego uczonych z innych instytutów i uniwersytetów. Ale to już temat na osobny artykuł...

1. B. Judkowiak, *Wzgardzony wielogłos. Kultura teatralna czasów saskich i jej tradycje*, Poznań 2007.
2. Taż, *Franciszka Urszula Radziwiłłowa – w poszukiwaniu własnego głosu. Propozycje interpretacyjne, dokumentacyjne i edytorskie*, Poznań 2013.
3. Ż. Niekraszewicz-Karotkaja, *Nieźwiskaja Miałpamiena. Dramaturgia Franciszki Urszuli Radziwiłł, Mińsk 2002*.
4. F.U. Radziwiłł, *Wybranyja twory*, ukł. S. Kowaliowa, przedm. Ż. Niekraszewicz-Karotkaja, N. Ruseckaja, koment. S. Kowaliowa, N. Gardzianka, Ż. Niekraszewicz-Karotkaja, Mińsk 2003.
5. Zob. F.U. Radziwiłłowa, *Teatr Urszuli Radziwiłłowej*, oprac. i posł. K. Wierzbicka, studium *Talia i Melpomena w Nieświeżu* J. Krzyżanowski, Warszawa 1961.
6. A. Żórawska-Witkowska, *Muzyka na polskim dworze Augusta III*, cz. 1, Lublin 2012.
7. Zob. taż, *Muzyka na dworze i w teatrze Stanisława Augusta*, Warszawa 1995; taż, *Muzyka na dworze Augusta II w Warszawie*, Warszawa 1997.
8. I. Bieńkowska, *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, Warszawa 2013.
9. K. Targosz, *Francuski teatr królowej Marysieńki*, Warszawa 2013.

10. Zob. też, *Les Relations théâtrale franco-polonaises dans le seconde moitié du XVIIe siècle*, „Revue d'Histoire du Théâtre” nr 1/1980.
11. M.M. Kacprzak, *Myśl o Bogu i człowieku w „Żywocie Józefa” Mikołaja Reja*, Warszawa 2003.
12. E. Dziubińska, *Motyw Józefa w dramatach Mikołaja Reja i Szymona Szymonowica. Studium porównawcze*, Poznań 2010.
13. E.J. Głębińska, *Szymon Szymonowicz poeta Latinus*, Warszawa 2001.
14. M. Kuleczka, *Między sztuką a religią. Dramat i teatr protestancki w Prusach Królewskich (Gdańsk, Toruń, Elbląg, 1550–1650) na tle kultury materialnej i duchowej*, Kraków 2011.
15. P. Kencki, *Inspiracje starotestamentowe w dramacie polskiego renesansu (1545–1625)*, Warszawa 2012.
16. B. Schultze, *Der polnische Bauernfürst. Vom Bauern zum König. Arbeit am Stoff in vier Jahrhunderten*, Frankfurt nad Menem 2003; wyd. pol.: „Z chłopa król”. Cztery wieki tradycji tematu literackiego w Polsce, tłum. J. Dąbrowski, wstęp M. Podraza-Kwiatkowska, Kraków 2006.
17. P. Pirecki, *Szkie o Potrójnym z Plauta Piotra Cieklińskiego. Pisarz i dzieło*, Łódź 2005.
18. Tenże, *Polska komedia plebejska XVI i XVII wieku. Zarys monograficzny*, Łódź 2008.
19. Zob. „Pamiętnik Literacki” z. 2/2010, z. 4/2010, z. 3/2011.
20. *Europejskie związki dawnego teatru szkolnego i europejska wspólnota dawnych kalendarzy*, red. I. Kadulska, Gdańsk 2003.
21. J. Okoń, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce. Rodzimość i europejskość*, Warszawa 2006.
22. M. Mieszek, *Intermedium polskie XVI–XVIII wieku. (Teatry szkolne)*, Kraków 2007.
23. *Lietuvos jėzuitų teatr as. XVI–XVIII amžiaus dramų rinktinė*, przyg. E. Ulčinaitė, Wilno 2008.
24. D. Kosiński, *Teatra polskie. Historie*, Warszawa 2010.
25. Tenże, *Polnisches Theater. Eine Geschichte in Szenen*, Berlin 2011.
26. K. Kurek, *Teatr i miasto. Historia sceny polskiej w Poznaniu w latach 1782–1849*, Poznań 2008.
27. Z. Jędrzychowski, *Teatra grodzieńskie 1784–1864*, Warszawa 2012.
28. M. Dębowski, *Francuskie konteksty teatru polskiego w dobie oświecenia*, Kraków 2001.
29. Tenże, *Jean Potocki et le théâtre polonais. Entre Lumière et premier romantisme*, Paris 2014.
30. J. Potocki, *Oeuvres, éd. par F. Rosset et D. Triaire avec collab. de S.H. Aufrère*, t. 3, Leuven 2004.
31. J. Wybicki, *Dramaty Józefa Wybickiego*, oprac. zespół pod kier. I. Kadulskiej, t. 1–2, Gdańsk – Sopot 2013.
32. *Literatura konfederacji barskiej*, red. J. Maciejewski i inni, t. 1: *Dramaty*, Warszawa 2005.
33. J. Łukaszewicz, *Dramaty Franciszka Zablockiego jako przekłady i adaptacje*, Wrocław 2006.
34. D. Stanisławczyk, *Twórczość dramatyczna Adama Kazimierza Czartoryskiego*, Kraków 2013.
35. *Upamiętnienie Wojciecha Bogusławskiego w 250. rocznicę urodzin*, red. P. Kraszewski, Poznań 2007; *Wojciech Bogusławski i jego późne prawnuki. Materiały z sesji zorganizowanej w 250. rocznicę urodzin Wojciecha Bogusławskiego 16 kwietnia 2007 roku w Starej Pomarańczarni w Łazienkach Królewskich w Warszawie*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska, Warszawa 2007.
36. Dotychczasowe wydania: Warszawa 1972 i Warszawa 1982.
37. „Pamiętnik Teatralny” z. 2/2013: *Teatr staropolski. W dziesiątą rocznicę śmierci Juliana Lewańskiego*.
38. *Staropolskie zwierciadło. Dawne widowiska polskie z perspektywy współczesnej. Książka poświęcona pamięci Profesora Juliana Lewańskiego*, red. P. Kencki, J. Kopciński, współpraca red. P. Stangret, Warszawa 2015.
39. „Pamiętnik Teatralny” z. 4/2014: *Molière i inni*.

POPZREDNI TEKST:

Ex libris. O człowieku współczesnym i teatrze

NASTĘPNY TEKST:

O korzyściach z różnorodności